

Andrzej Rottermund

Kształtowanie się apartamentu w nowożytnej architekturze polskiej

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 21, 13-20

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ ROTTERMUND

KSZTAŁTOWANIE SIĘ APARTAMENTU W NOWOŻYTNEJ ARCHITEKTURZE POLSKIEJ

Apartamentem w rezydencji monarszej nazywano w XVIII wieku układ powiązanych ze sobą wzajemnie funkcjonalnie i ideowo reprezentacyjnych pomieszczeń przeznaczonych na uroczystości dworskie o charakterze oficjalnym, na mieszkanie i miejsce pracy władcy. Według autora wpływowego prawa dworskiego Friedricha Carla von Mosera – w prawidłowym, dworskim rozumieniu słowa – „apartament” składał się z jednego lub dwóch przedpokoi (antykamer), komnaty reprezentacyjnej (audiencjonalnej), gabinetu, komnaty sypialnej i garderoby. Układ ten mógł być rozbudowany w zależności od potrzeb i rangi dworu, lub też zredukowany, jeżeli zmusiły do tego okoliczności czy warunki. Nie mogła jednak nigdy zostać naruszona hierarchia pomieszczeń, na co prawa dworskie zwracały szczególną uwagę. Kiedy na przykład władca zatrzymać się musiał w czasie podróży w budynku, w którym nie było wydzielonego na stałe apartamentu, obowiązkiem kwatermistrza było wypisanie kredą na drzwiach funkcji każdego pomieszczenia. Chodziło o to, aby zapobiec nieporozumieniom ceremonialnym, przede wszystkim zaś, aby nikt nie upoważniony nie mógł wejść do pomieszczenia, do którego nie miał prawa. Regulaminy domowe i regulaminy pokojowe określały dokładnie, które pomieszczenia wchodzące w skład apartamentu mogą być w pewnych warunkach zredukowane, a które muszą być zachowane. Rozplanowanie pałacu musiało odpowiadać wymaganiom niemal obsesyjnie stosowanej etykiety.

Wgłębiając się w ceremonialne wymogi dworu lepiej rozumiemy pojawianie się nowych przestrzeni pałacowych i zanikanie starych, a nieraz wyciągnąć możemy nawet wnioski odnośnie do dyspozycji i kształtu architektonicznego budynku, jak na przykład w przypadku pałacyku lub pawilonu myśliwskiego. Odnosi się to także do zaplecza pałacowego. W regulaminach dworskich znajdziemy m.in. odpowiedź, dlaczego kuchnie były w pałacach rzymskich podzielone na sekretne i prywatne, do jakiego stopnia rozmiary dziedzińców wewnętrznych uzależniane były od rozmiarów zaprzęgów i możliwości skręcania karet, nie mówiąc o tym, dlaczego apartamenty w obrębie pałacu były często zdwajane – północne na lato, a południowe na zimę.

Do najpopularniejszych należą prawa dworskie i ceremoniały publikowane już w XVIII wieku, takie jak: J. Ch. Lüniga, F. Ph. Floriniego, J. Rohra i F. von Mosera. Znamy jednak wcześniejsze, jak Th. Godefroy z 1649 roku czy Cesare

Evitascandolo. Na tym ostatnim głównie polegała Patricia Waddy – autorka książki o XVII-wiecznych pałacach rzymskich (1991).

Ostateczne ukształtowanie układu i funkcji pomieszczeń reprezentacyjno-mieszkalnego zespołu w rezydencji 2. połowy XVIII wieku było rezultatem długiego procesu, który nie zawsze przebiegał zgodnie ze stylowymi przemianami, będąc częściej odbiciem systemu sprawowania władzy niż wyrazem artystycznej inwencji. Zasadniczymi czynnikami, które wpływały na kształtowanie układu i funkcji zespołów reprezentacyjno-mieszkalnych, były: po pierwsze – konieczność podporządkowania się ogólnym ustaleniom zawartym w prawach dworskich, po drugie – tradycja, i po trzecie – konieczność dostosowania się do zmieniających form życia społecznego i towarzyskiego. Siła presji każdego z tych czynników uzależniona była od rangi rezydencji, a zasadniczo od rangi i zakresu władzy osoby urzędującej i zamieszkującej rezydencje.

Dotyczyło to przede wszystkim rezydencji władcy, a ona stanowiła zawsze model, który bardziej lub mniej wiernie powielano.

W badaniach nad funkcjonalnymi aspektami rozplanowania pałaców władców, należy pamiętać też o tym, że suweren występował w trzech rolach: głowy państwa, człowieka prywatnego i lidera – gospodarza dworskiej społeczności.

Odpowiednie pomieszczenia potrzebne więc były na celebrowanie aktów państwowych, na publiczne wystąpienia suwerena, takie jak: audiencje, inwestytury, otwieranie sesji parlamentu, czy też administracyjne – np. jako najwyższego sędziego. Jako przywódca dworskiej społeczności występował na recepcjach, zgromadzeniach dworskich, balach itp. Jako osoba prywatna – zapewniane musiał mieć miejsca do odpoczynku, pracy, toalety itp.

Która z tych ról dominowała, zależało od wielu czynników natury politycznej, tradycji miejscowej, a nawet od osobistych upodobań. Na niektórych dworach rola suwerena jako przywódcy społeczności dworskiej była ograniczana. Na innych znowu funkcje prywatne i publiczne były tak ściśle powiązane, że trudno je rozróżnić.

Jest to jeden z powodów, który badacz funkcji rezydencji brać musi zawsze pod uwagę. Obowiązywała ogólna zasada, stosowano ją jednak z pewną swobodą, jeśli chodzi o szczegóły rozwiązań.

Im ranga była wyższa i zakres władzy większy, tym silniejsze były ceremonialne ograniczenia i utrzymywanie zwyczajów wynikających z tradycji. Stąd inaczej nieco przebiegać będzie proces rozwoju pomieszczeń reprezentacyjno-mieszkalnych w rezydencji monarszej niż w rezydencji magnackiej. Ta pierwsza wymagać będzie zawsze więcej pomieszczeń typu reprezentacyjnego i utrzymywać będzie pomieszczenia o funkcjach niemal symbolicznych, których istnienie wynikało z tradycyjnie przyjętego przywileju lub obyczaju. Liczba sal prowadzących do paradnej sali audiencjonalnej uzależniona była od określonego regulaminem domowym lub ceremoniałem ścisłego podziału społeczności dworskiej, według którego każdej grupie przysługiwało przebywanie w wyznaczonym wstępowym pokoju paradnym.

Badaczom układów funkcjonalnych w nowożytnych zespołach rezydencjonalnych dość dobrze znana jest geneza tych układów. Traktuje o tym literatura przedmiotu, szczególnie obficie wzbogacana w ostatnich latach, w tym również przez polskiego uczonego Tadeusza Zuchowskiego.

Nie wchodząc więc w szczegóły można stwierdzić, że układy te wywodzą się z funkcjonalnego wzorca pałacu cesarskiego na Palatynie w Rzymie, korygowa-

ne później przez funkcjonalno-ceremonialne rozwiązania stosowane w rezydencjach bizantyjskich i papieskich.

To, co było dla nich najbardziej charakterystyczne to to, że wykształciły w ramach rezydencji dwie strefy funkcjonalne: reprezentacyjną i prywatną, co z kolei zasadniczo wpłynęło na kształtowanie się apartamentu w nowożytniej, rezydencjonalnej architekturze europejskiej.

Poczynając od średniowiecza, a na wieku XVIII kończąc, wyróżniłbym w polskiej architekturze rezydencjonalnej kilka zasadniczych etapów rozwoju zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego. Dla uwypuklenia ścisłych związków z przemianami, jakie zachodziły w tym zakresie w architekturze europejskiej, zarysowując poszczególne etapy rozwoju zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego w Polsce, przedstawię je w konfrontacji z angielskimi i francuskimi, a później też niemieckimi.

W okresie średniowiecza funkcje reprezentacyjno-mieszkalne spełniały dwa pomieszczenia: wielka sala, gdzie odbywały się większe uroczystości dworskie i władca w otoczeniu dworu spożywał posiłki, oraz obszerna, wielofunkcyjna izba, służąca m.in. jako sypialnia. W Anglii wielka sala paradna nosiła nazwę *Hall*, we Francji *Salle*, w Polsce nazywano ją przeważnie *Sienią*. Już w tej najwcześniejszej fazie rozwoju zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego zarysowuje się różnica między funkcjonowaniem obszernej izby zwanej w Anglii *Chamber*, a we Francji *Chambre*. W Anglii dostęp do niej był ograniczony, we Francji miała charakter bardziej otwarty.

W Polsce, jak wnioskować można z zachowanych do dzisiaj rezydencjonalnych budynków średniowiecznych, obowiązywało podobne rozwiązanie zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego, złożone z obszernej paradnej sieni (sali) i wielofunkcyjnej komnaty. Poczynając od wieku XV, różnice funkcjonalne pomieszczeń w zespole mieszkalnym między Anglią a Francją zaczynają się pogłębiać. Angielski *Hall* traci funkcję wielkiej sali paradnej związanej bezpośrednio z paradnym pokojem i staje się pomieszczeniem wyodrębnionym przestrzennie od zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego. Dawny *Chamber* ulega podziałowi na obszerny *Great Chamber* i na pomieszczenie służące głównie jako pokój sypialny (*Bedchamber*). Ten ostatni ma charakter prywatny, do którego wstęp mają wyłącznie osoby z najbliższego otoczenia władcy. W wyniku tego podziału, jako relikw dawnego wielofunkcyjnego pokoju, pozostał w *Great Chamber* baldachimem nad łóżką królewskiego. Pod baldachimem ustawiono teraz stół, przy którym władca zasiadał do spożycia posiłków.

We Francji rolę sali paradnej spełniała nadal wielka sala (*Salle*), za którą znajdował się dostępny publicznie pokój (*Chambre*), służący równocześnie jako audiencjonalny, codzienna jadalnia i sypialny. W pokoju tym wyraźniej podkreślona będzie przestrzeń, w której ustawiono łóżko władcy, poprzez nieznaczne podniesienie podłogi (*parquet*) i oddzielenie jej od reszty pokoju balustradą. W Polsce spotykamy się z rozwiązaniem łączącym te dwa systemy: zachowany zostaje dawny charakter sieni jako sali paradnej, która poprzedza komnatę o charakterze półpublicznym, a za nią znajduje się komnata-sypialnia o ograniczonym dostępie. Przykładem takiego rozwiązania może być układ pomieszczeń piętra w królewskim zamku w Łobzowie i Piotrkowie, a także układ piętra w Zamku Królewskim w Warszawie po dobudowie do dawnego Dworu Większego od strony północno-wschodniej tzw. Domu Królewskiego. Cztero- lub trzyizbowy układ miał zespół mieszkalny Zygmunta Starego na pierwszym piętrze Zamku Wawelskiego.

W 1. połowie XVII wieku następuje wyraźnie pomnożenie pomieszczeń reprezentacyjnych pomiędzy salą paradną a pokojami sypialnymi, przy ostatecznym wykształcaniu się ściśle prywatnego pomieszczenia za pokojem sypialnym.

Dla nas, ze względu na silne wpływy organizacyjnych rozwiązań dworu habsburskiego, ważne jest poznanie, jak na tym etapie rozwoju apartamentu, wyglądało to w rezydencjach takich, jak monachijska – świetnie opracowana pod tym względem przez Samuela Johna Klingensmitha.

W rezydencji monachijskiej, podobnie jak w innych niemieckich Residenzschlöser, wewnętrzne pokoje apartamentów – w tym sypialnia – były całkowicie prywatne. Przed sypialnią umieszczono całe serie przedpokojów, do których, czym bliżej sypialni, dostęp był bardziej ograniczony. Wszystkie wydarzenia publiczne miały miejsce w salach poprzedzających zasadniczy apartament. W Monachium w połowie XVII wieku była to *Sala Straży Herkules-Saal, Ritterstube* czy też *Ritter-Säle* oraz *Kaisersaal*. Florinus pisał, że Fürstliche Haupt-Zimmer wymagał następujących pokoi: *Guarde-Kammer, Vorgemach* (lub dwie lub trzy), *Audienz-Zimmer, Cabinet, Schlaf-Gemach, Guarderobe*.

W *Krótkiej nauce budowniczej* z 1659 roku anonimowy autor przedstawia nam układ formalny zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego, polecany dla nowo budujących się w Polsce rezydencji: *...kto chce mieć dla siebie piękny i pozorny wczas, ma mieć przynajmniej te izby. Zaraz z sieni anticamerę, jako Włoszy zowią, to jest pierwszą izbę, w której pokojowi zostawiają. Potem z niej pokój, w którym przyjmuje gościa. A na koniec retiratę, to jest wstęp, gdzie się odwieść na rozmowę z kim może. Łóżko lub w pokoju, lub w retiracie bywa [...]. Czwartą: w tymże, gdzie mieszkaśz domu, ma być stołowa izba, żeby się do niej nie przechodzić przez podwórze....*

Opisany wielopokojowy zespół reprezentacyjno-mieszkalny w podstawowych elementach odpowiada ogólnoeuropejskiemu wzorowi. Zwraca jednak uwagę zdecydowane wydzielenie sali jadalnej, zbliżonej swym charakterem do angielskiego *Great Chamber* oraz charakter komnaty z łóżem, która w tym czasie ma charakter półpubliczny, co z kolei zbliża ją do rozwiązania francuskiego.

W sumie szeroko rozpowszechniony w Europie układ złożony jest z pięciu elementów: sala wstępowa (sien), wielka sala paradna (sala jadalna), przedpokój (antykamera), pokój sypialny (komnata) i gabinet (retirata lub w zespole mieszkalnym Pani – alkierz). Układ ten z niewielkimi odchyleniami przyjmują wszystkie rezydencje polskie niemal do końca XVII wieku.

Znaczna rozbudowa reprezentacyjno-mieszkalnego zespołu wiąże się z ugruntowaniem w Europie systemu sprawowania władzy, opartego na zasadzie ścisłego zhierarchizowania społeczeństwa. Systemy te, mimo formalno-prawnych różnic między monarchiami absolutystycznymi a monarchiami konstytucyjnymi i pewnego asynchronizmu w rozwoju ustroju w Europie, opierały się na ustalonej hierarchii sprawowania władzy, z tą jedynie różnicą, że w monarchiach konstytucyjnych, takich jak na przykład w Polsce, obserwujemy ścieranie się zasad hierarchii i równości (głównie na forum parlamentu), co miało poważne konsekwencje polityczne, nie naruszało jednak zhierarchizowanej struktury władzy w państwie. Stąd potrzeba akcentowania hierarchii poprzez oddzielne pomieszczenia dla wyznaczonych przepisami prawa dworskiego grup społeczności dworskiej oraz potrzeba stwarzania coraz większego dystansu od osoby władcy.

Na tym tle rysuje się największe zróżnicowanie pomiędzy użytkowaniem apartamentu we Francji i w innych krajach europejskich.

We Francji apartament wraz z pomieszczeniami paradnymi bezpośrednio go poprzedzającymi – był przestrzenią w dużym stopniu otwartą. W Anglii, Niemczech i w Polsce apartament dzielić można na strefę publiczną (sale straży, sale wielkie zgromadzeń dworskich, antyszambry i sale audiencyjne) i strefę w różnym stopniu, ale zamkniętą (sypialnie, gabinety).

Różnice te znakomicie wydobyte zostały m.in. w korespondencji między elektorem Józefem Klemensem i francuskim architektem Robertem de Cotte, któremu elektor zlecił przebudowę rezydencji w Bonn. Okazuje się, że de Cotte tak rozplanował dom letni nad brzegiem rzeki, że każdy odwiedzający to miejsce, po to by dostać się do galerii prowadzącej do zasadniczego pałacu, musiałby przejść przez sypialnię elektora.

Istnieje różnica w naszych obyczajach pisał elektor, we Francji każdy wchodzi i przechodzi przez apartamenty króla i księcia, tutaj mało osób ma ten zaszczyt. Każdy musi więc dostosować się, kiedy jest w Niemczech do obyczaju tego kraju, po to by nie szokować szlachty, która jest bardzo zazdrosna o przywileje dostępu.

Pamiętniki i relacje z podróży do Niemiec pisane przez Francuzów pełne są narzekania na ograniczenia dostępu do apartamentów władców.

Z kolei na dworze wersalskim bardzo nieprzychylnie komentowano ograniczenia dostępu, jakie wprowadziła do swojego apartamentu Austriaczka Maria Antonina.

Proces kształtowania układu i funkcji zespołu rezydencjonalnego przebiegał, jak widać różnie. Znalazły w nim odbicie przemiany socjalne w obrębie warstwy sprawującej władzę, systemy sprawowania tej władzy, wymagania wynikające z przyjętych struktur organizacyjnych dworów, z wprowadzenia nowych form życia społecznego i towarzyszywane jednak zawsze do rygorów wynikających z dworskich regulacji prawnych lub zwyczajowych. Najlepszym tego przykładem może być zaadaptowanie w połowie XVII wieku do tradycyjnego rozwiązania zespołu reprezentacyjno-mieszkalnego, włoskiego *Grande Salone* i nadanie mu odmiennej funkcji, zgodnej z potrzebami zarówno etykiety, jak i cenionego we Francji komfortu. Rezultat tego procesu objawił się w całej swej wspaniałości w postaci wielopokojowego apartamentu reprezentacyjno-mieszkalnego zaraz po połowie XVII wieku. Historycy architektury zgodnie wskazują Vaux-le-Vicomte jako miejsce narodzin w latach 1657-1661 nowoczesnego apartamentu rezydencjonalnego. Francuska propozycja utrzymywała tradycyjny układ: przedpokój, pokój, gabinet, nadawała jednak rolę dominującą wielkim salom (*Salle, Great Chamber*, sala jadalna w Polsce), sytuując je w centrum budynków i nadając im szczególnie wyszukaną formę artystyczną i bogatą w treści dekorację. Od sali wielkiej, nazwanej teraz salonem wielkim (*Grand Salon*), po obu jego stronach rozciągały się dwa, amfiladowo ułożone, apartamenty (Pana i Pani domu), złożone z przedpokoju, pokoju i gabinetu.

W Polsce nowy schemat rozplanowania apartamentu reprezentacyjno-mieszkalnego przyjęty zostaje szeroko w budowanych lub przebudowywanych na przełomie wieku XVII i XVIII rezydencjach magnackich, wśród których wybijają się indywidualne rozwiązania Tyłmana z Gameren, a później architektów warszawsko-drezdeńskiego dworu królewskiego. Z ich pracowni wychodzą projekty rozbudowy Zamku Warszawskiego. W projektach tych szczególną uwagę poświęcono nowemu rozplanowaniu reprezentacyjno-mieszkalnego apartamentu króla i królowej.

Układ apartamentów wprowadzony przez architektów Augusta III odpowiadał ściśle europejskim zasadom, obowiązującym w kształtowaniu monarszych apartamentów reprezentacyjno-mieszkalnych tego czasu: dwa oddzielne apartamenty dla króla i królowej, obszerne pomieszczenia wstępne (schody, pokoje straży królewskiej, antykamery), paradne sale pełniące funkcje audiencjonalne oraz intymna część mieszkalna.

Układ apartamentów wprowadzony w Zamku Warszawskim w latach czterdziestych XVIII wieku będzie miał poważne konsekwencje dla dalszej historii wnętrza siedziby królewskiej, stanowić będzie bowiem zasadniczy zarys, na którym powstawać będą kolejne projekty architektów Stanisława Augusta. Układ ten zostanie również w dużym stopniu zaadoptowany w trakcie prac architektonicznych i dekoratorskich apartamentów zamkowych w latach panowania Stanisława Augusta.

Zasadniczą przyczyną zmian w rozplanowaniu apartamentu ok. połowy XVIII wieku były przeobrażenia w życiu wyższych warstw społeczeństwa 1. połowy, a przede wszystkim ich ruchliwość i częstsze wzajemne kontakty. Ceremonialne akty odczuwano jako ciężar ograniczający możliwość swobodniejszego zachowania i działania, co stawało się szczególnie przykre w sytuacji wprowadzania na dwór coraz to nowszych form życia towarzyskiego i rozrywek dworskich. W XVIII wieku osoby związane z dworem poddają krytyce sztywne reguły praw dworskich i regulaminów domowych.

Nowe formy życia towarzyskiego i rozrywki dawały możliwość wprowadzenia dużo większej liczby osób oraz pozwalały spędzać czas dużo swobodniej i bez obowiązku przestrzegania kolejności przyjęcia określonej dawniej etykiety. Zhierarchizowany układ formalny i funkcjonalny reprezentacyjno-mieszkalnego apartamentu rezydencji XVII-wiecznej nie odpowiadał nowym potrzebom i wymaganiom. Stąd już w 1. połowie XVIII wieku powstawać zaczynają rezydencje o zasadniczo odmiennym niż poprzednio układzie wnętrza. Zmiana ta polegała przede wszystkim na rozdzieleniu reprezentacyjnej kondygnacji domu na część o charakterze prywatnym i część o charakterze towarzyskim (*Appartement de Commodité i Appartement de Compagne*), a w ramach części towarzyskiej na umożliwienie swobodnego i bezkolizyjnego poruszania się po wszystkich pomieszczeniach. Rezultatem takiego rozplanowania wnętrza było zastąpienie systemu amfiladowego systemem, który nazwać można „okrężnym” oraz na pomnożeniu pomieszczeń w części towarzyskiej o pokoje o specjalnym charakterze: salony towarzyskie, pokoje muzyczne, pokoje biblioteczne czy galerie obrazów.

Nowy układ reprezentacyjnych i mieszkalnych apartamentów XVIII-wiecznej rezydencji kształtował się jednocześnie we wszystkich krajach europejskich, wzajemnie na siebie oddziałując, nie zacierając jednak zarówno pozostałości dawnego rozplanowania, jak i elementów wypływających z tradycji miejscowej. W znakomitym eseju o etykiecie i planowaniu państwowych apartamentów w pałacach barokowych, Hugh Baillie wydziela kilka systemów kształtowania apartamentów reprezentacyjnych, w zależności od kraju, mówiąc o systemie angielskim, francuskim, niemieckim a nawet hiszpańskim. Wydaje się jednak, że system był jeden – europejski, a pewne niuanse, czy nawet różnice, pozwalają mówić raczej o wariantach w jego ramach, a nie o systemach.

Mimo odczuwalnego procesu łagodzenia rygorów prawa dworskiego i etykiety, w minimalnym stopniu mógł on wpłynąć na układ i funkcje wnętrza w rezydencjach królewskich i cesarskich. W oficjalnej rezydencji władcy, przepisy regula-

minu domowego i uwarunkowania stawiane przez ceremoniały stanowiły opokę, na której wznosił się prestiż władzy. Na dworach, gdzie nie obowiązywały spisane czy drukowane prawa, ceremoniały każdej uroczystości dworskiej opierały się na precedensach spisywanych przez marszałków dworu (w Polsce przez marszałka wielkiego koronnego lub litewskiego). W tej sytuacji niemożliwa stała się jakakolwiek zasadnicza zmiana w układzie i funkcjach wewnątrz apartamentu oficjalnego. Spowodować by to mogło zakłócenia w obowiązującym przebiegu uroczystości dworskiej i z kolei wywołać poważne komplikacje z protokołem dyplomatycznym lub urazić uczuloną na swoje przywileje najwyższą warstwę społeczeństwa. Odejście od uświęconego tradycją ceremoniału uznane zostało przede wszystkim za słabość osoby władcy, a przez to i państwa.

Konieczność utrzymania tradycyjnego układu wewnątrz w apartamencie reprezentacyjnym monarchy spowodowała potrzebę urządzenia dodatkowych apartamentów, które odpowiadały nowym wymaganiom życia codziennego. W ciągu 2. połowy XVIII wieku zabiegom tym poddane będą prawie wszystkie europejskie rezydencje. Na coraz szerszą skalę praktykowana jest też budowa niewielkich, nowoczesnie rozplanowanych pałaców lub pałacyków w typie *Maison de Plaisance* w bliskiej odległości od oficjalnej rezydencji. Jednak i pobyt w wiejskiej siedzibie ograniczony był rygorami przepisów ceremonialnych, którym podlegali tak przyjmujący gości, jak i osoby przybywające z wizytą. Pobyt tam *dawał im subiektywne wrażenie ulgi, ale w żaden sposób nie naruszał ceremonialnego zasadniczego ustawienia i pozycji księcia* – jak słusznie zauważył Jürgen von Kruedener – historyk niemiecki, autor książki o roli dworu w epoce Absolutyzmu.

Wspomniany Friedrich Carl von Moser z wielką precyzją określał rangi dworskie mające prawo przebywania w określonych pomieszczeniach rezydencji. Te same przepisy dworskie określały też stopień wystawności dekoracji architektonicznej i wyposażenia każdego wnętrza. Bogactwo wystroju i wyposażenia wzrastało wraz z rangą antykamery i było tym wspanialsze im bliżej było komnaty panującego.

Kończąc chciałbym raz jeszcze podkreślić, że apartament reprezentacyjno-mieszkalny był tym elementem programu architektoniczno-artystycznego rezydencji, w którym najwyraźniej znalazły odbicie: obraz społeczeństwa podzielonego hierarchicznie, skomplikowana hierarchia rang obowiązujących na dworze oraz pozycja właściciela w strukturze państwa.

Pisząc artykuł wykorzystałem obfitą literaturę, dotyczącą problematyki związanej głównie z funkcjonowaniem apartamentów w rezydencjach monarszych, m.in.:

H. M. Baillie, *Etiquette and the Planning of the State Apartments in Baroque Palaces*, „Archaeologia” T. 101: 1967, s. 169-199; H. Ch. Ehalt, *Ausdruckformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*. Wien 1980. „Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien” T. 14; A. Rottermund, *Zamek Warszawski w epoce Oświecenia. Rezydencja monarsza – funkcje i treści*, Warszawa 1989; P. Waddy, *Seventeenth-Century Roman Palaces. Use and the Art of the Plan*, New York–Cambridge–London 1991; S. J. Klingensmith, *The Utility of Splendor. Ceremony, Social Life, and Architecture at the Court of Bavaria, 1600-1800*, Chicago 1993.

THE EVOLUTION OF THE APARTAMENT IN MODERN POLISH ARCHITECTURE

The evolution of the arrangement and function of representative-habitable complex in the residence of the 2nd half of the 18th century was the result of a long process. Functional and spatial solution was in great measure the reflection of the system of exercising power. The basic factors which determined functions and space in the residence included the necessity of subordination to the general settlements in courtly laws, the necessity of respecting tradition, and simultaneously the adjustment to variable forms of public and social life.

Beginning with the Middle Ages, and up to the 18th century, the apartment in Polish residences evolved in accordance with European trends, taking after some solutions from England, France and German countries. A significant augmentation of the number of representative rooms between the grand hall and the bedrooms, and a final development of the strictly private room behind the bedroom occurred in the first half of the 17th century. In Poland the grand hall was distinct and often used as the dining-room. In total, the arrangement consists of five elements: entrance hall (vestibule), great grand hall (dining hall), antechamber(s), bedroom (apartment) and study (*retirada* or in the lady's unit – alcove).